

РАННЯЯ ІКАНАГРАФІЯ ПРАПАДОБНАЙ ЕЎФРАСІННІ ПОЛАЦКАЙ

ГАЛІНА ЛАБОХА

Анотацыя: Артыкул прысвечаны ранняй іканаграфіі першай ігуменні манастыра Святога Спаса Еўфрасінні Полацкай. Галоўная ўвага скіраваная на раскрыццё гісторыі стварэння кцітарскага партрэта Прападобнай. Таксама былі разгледжанымі выбітныя выявы полацкай святой на ранняй стадыі развіцця яе іканаграфіі.

Ключавыя словы: іканаграфія, фрэскавы роспіс, ікона, кцітарскі партрэт, іканапісны арыгінал.

THE EARLY ICONOGRAPHY OF ST. EUPHROSYNE OF POLACK

Abstract: The article is devoted to the early iconography of the first Abbess of the Our Savior convent, Euphrosyne. The attention is focused on the history of *ktitor's* portrait of the Holy Virgin. The outstanding images of the Polack saint at the earlier stages of their iconographic development are discussed.

Keywords: Iconography, Frescoes, Icons, *Ktitor's* Portrait, Iconic Original.

Адносна напісання першай іканаграфічнай выявы прападобнай Еўфрасінні звестак не захавалася. Як правіла, адначасова з напісаннем жыцця і службы ў памяць таго ці іншага святога стваралі яго ікону. Каб пры напісанні вобразы святога не адбылося разыходжанняў і грубых памылак з выявамі, што існавалі раней, аўтар у першую чаргу звяртаўся да ікананісных арыгіналаў – гэтак званых зборнікаў узораў, якія ставілі за спецыяльную мэту апісаць і адлюстраваць знешні выгляд святых. У тэкстах ікананісных арыгіналаў XVIII стагоддзя пад 23 мая размешчана інфармацыя аб падабенстве знешняга аблічча прападобнай Еўфрасінні прападобнай пакутніцы Еўдакіі (Фартусов, 2002: 291).

Да пачатковай стадыі развіцця іканаграфіі святой можна аднесці кцітарскі партрэт полацкай ігуменні. За старажытную выяву Еўфрасінні Полацкай доўгі час памылкова прымалі фрэскавую выяву невядомай святой манашкі (памеры 55×56 см), якая была раскрыта ў 1950 годзе мастаком-рэстаўратарам Д. Брагіным на грані паўночна-заходняга слупа Спаса-Праабражэнскай царквы. Падчас правядзення рэстаўрацыйных работ (1992–2006 гады) на хорах Спаса-Праабражэнскай царквы, у паўднёвым прыдзеле, У. Ракіцкі раскрыў сапраўдны кцітарскі партрэт Еўфрасінні Полацкай (Сарабьянов, 2009: 22). Еўфрасіння прадстаўлена ў поўны рост, у манаскім адзенні (мантыя, кукаль), з макетам храма на выцягнутай руцэ, які яна даруе Хрысту Збавіцелю. Аблічча першай ігуменні манастыра моцна пашкоджана: лік прападобнай збіты, у той час як малюнак храма з ярусным завяршэннем з трохлопасных кілепадобных закамар добра захаваўся.

Адсутнасць німба ў вобразе святой сведчыць аб стварэнні выявы разам з усім комплексам фрэскавага роспісу келлі Еўфрасінні Полацкай у пачатку XIII стагоддзя (па іншай версіі, у 50-х гадах XII стагоддзя) (Преображенский, 2013: 43). Факт стварэння роспісаў прыдзела Спасакага храма ў першай палове XIII стагоддзя, пазней за фрэскавы роспіс асноўнага аб'ёму, паказвае на тое, што вобраз прападобнай Еўфрасінні з храмам на далоні з'яўляецца яе пасмяротнай выявай. Магчыма, сацыяльная прыналежнасць да княжацкага роду стасуецца з адсутнасцю німба, што характэрна для княжацкіх партрэтаў. На думку А. Праабражэнскага, аблічча Еўфрасінні Полацкай, хоць і пазбаўленае німба, можна лічыць ранняй праявай у складанні мясцовага культу святой (Преображенский, 2013: 43). Як мяркуе даследчык, у роспісах прыдзела Спаса-Праабражэнскай царквы Еўфрасіння прадстаўлена не толькі як шанаваная падзвіжніца, якая праславілася аскетычным жыццём, але і як полацкая князёўна роду Ізяславічаў, заснаваўшая два манастыры (Преображенский, 2013: 44). Насамрэч, фрэска, адкрытая ў Спаса-Праабражэнскай царкве, з'яўляецца рэдкім выпадкам кцітарскай

выявы данатара жаночага полу і ўнікальным прыкладам партрэта князёўны-ігуменні. Аднак трэба памятаць, што, пазбаўленая німба, яна сведчыць на карысьць таго факту, што шанаванне магло распачацца пазней за XII стагоддзе. На наш погляд, ранняя іканаграфія Еўфрасінні Полацкай не стала вызначальнай для ўсёй традыцыі адлюстравання прападобнай. Кцігарскі партрэт Еўфрасінні Полацкай з'яўляецца яе дакананізацыйнай выявай, якую можна ўмоўна аднесці да пачатковай стадыі развіцця іканаграфіі прападобнай.

У другой палове XIX – пачатку XX стагоддзя ў Спаса-Еўфрасіннеўскім манастыры былі шырока распаўсюджаны спісы шанаванай іконы Еўфрасінні Полацкай, напісанай напрыканцы XVI стагоддзя. На першавобразе Еўфрасіння была прадстаўлена на хмарцы ў поўны рост, у строгім манаскім уборы з наперсным крыжом (ілюстрацыя прадстаўлена на фарзацы выдання) (Сапунов, 1888). На локці святой нанізаны пацеркі, у левай руцэ яна трымае лілею. Два анёлы, размешчаныя ў верхнім полі іконы, вянчаюць крыху схіленую галаву ігуменні зубчатай каронай. Пад фігурай полацкай святой раскінуўся маляўнічы пейзаж з відам на мясцовыя храмы і манастыры, напісаныя згодна з гравюрай С. Пахалавіцкага 1579 года. Падкрэслім, што падчас працы над вобразам прападобнай Еўфрасінні былі выкарыстаны матывы каталіцкага царкоўнага мастацтва: тэма каранавання, непасрэдна сама карона з зубцамі і кветка лілеі на высокай сцябліне як сімвал духоўнай і цялеснай дасканаласці. Узгаданую іканаграфію аднаўляе ў прыватнасці шэраг ікон канца XIX – пачатку XX стагоддзя.

Да найбольш ранніх захаваных выяў святой у ікананісе належыць невялікая (86×33 см) раставая дэісісная ікона, размешчаная ў верхнім шэрагу іканастаса ў прыдзеле ў імя пакутніцы Сафіі Смаленскага сабора Новадзевічага манастыра. Ікона была напісана ў 1685 годзе пад кіраўніцтвам рускага ікананісца Ф. Зубава. Святая прадстаўлена ў мантыі і кукалі побач з прападобнай пакутніцай Еўдакіяй (Басова, 2008: 513).

Такім чынам, для цэласнасці вобраза прападобнай Еўфрасінні Полацкай былі ўведзены гістарычна апраўданыя іканаграфічныя дэталі, якія пазней сталі неад'емнымі сімвалічнымі атрыбутамі ў агульным успрыманні яе выяў. Сярод такіх атрыбутаў, у першую чаргу, можна вылучыць шасціканцовы крыж, замоўлены Еўфрасінняй у майстра-ювеліра Лазара Богшы, макет Спаса-Праабражэнскай царквы, кветку лілеі беласнежнага колеру, інсігніі (знакі сацыяльнай прыналежнасці да княжацкага роду) і скрутка, якія ў разгорнутым выглядзе маглi змяшчаць словы-настаўленні альбо фрагменты евангельскага тэксту.

Бібліяграфія

1. Басова, Мария (2008). Евфросиния Полоцкая, прп. Иконография // *Православная энциклопедия*. Москва, Т. XVII. С. 512–517.
2. Преображенский, Александр (2012). *Ктиторские портреты средневековой Руси: XI–начало XVI века*. Москва: Северный паломник.
3. Сапунов, Алексей (1888). *Полоцкий Спасо-Ефросиньевский девичий монастырь*. Витебск: Типолитография Г. А. Малкина.
4. Сарабьянов, Виктор (2009). *Спасо-Преображенская церковь Ефросиньева монастыря и ее фрески*. Москва: Северный паломник.
5. Фартусов, Виктор (2002). *Руководство к писанию икон святых угодников Божиих в порядке дней года: Опыт пособия для иконописцев*. Москва: Рус. хронограф.